

vanaf 1918 tot in de jaren 1940. Ze weigerden over te gaan tot een principiële erkenning van het vakbondsfeit; slechts onder dwang (van de overheid of van stakingen) kwamen ze schoorvoetend naar de onderhandelingstafel. Dat is ook het geval geweest voor de eerste NAC van 1936, die traditioneel werd gezien als het vertrekpunt voor de latere 'gepacificeerde' sociale relaties. Nu blijkt dat de werkgevers op dat moment méér dan vroeger gekant waren tegen de overlegmechanismen en het syndicale feit: ze lanceerden zelfs een antivakbondscampagne, onder meer door de oprichting van 'gele' fabrieksvakbonden. Dit is één van de doodlopende straatjes die ik zopas vermeldde. Een tweede impasse wordt gevormd door de inspanning van de werkgevers om tijdens de Duitse bezetting paternalistische mechanismen uit te bouwen, die de zogenaamde 'politieke vakbonden' het gras voor de voeten moesten wegmaaien. Luyten legt ook veel nadruk op de dialectische relatie tussen vakbonden, werkgeversorganisaties en overheid. In de praktijk zijn de eerstgenoemden er vaak in geslaagd de politieke macht te mobiliseren om de weerbarstigste werkgevers aan de tafel te krijgen en om hen tot toegevingen te dwingen. Daarom wilden de werkgevers de Staat zover mogelijk van de onderhandelingsmechanismen houden, bijvoorbeeld door de invoering van corporatistische instellingen (waarover Luyten bijzonder veel nieuwe informatie meedeelt) of door de stimulering van de interprofessionele akkoorden zoals in de jaren 1960. De auteur maakt ook duidelijk dat het niet echt mogelijk is te spreken over 'de' werkgevers en 'de' vakbonden: de interne spanningen en stromingen die aanwezig waren bij beide protagonisten zijn eveneens zeer belangrijk om de dynamiek van het overleg te begrijpen. Hij staft dat met vele concrete voorbeelden, waarop we jammer genoeg niet kunnen ingaan. Kortom: Luyten schreef een uitstekende en aanbevelenswaardige studie over een cruciaal aspect van de hedendaagse Belgische samenleving.

Guy Vanthemsche

Ch. Schroeven, *Consumer expenditure in interwar Belgium. The reconstruction of a database* (Studies in social and economic history XXVI, Studies in Belgian economic history IV; Leuven: Leuven University press, 1994, 284 biz., Bfl750,-, ISBN 90 6186 659 6).

Consumer expenditure in interwar Belgium is een statistisch overzicht van de private consumptie in België tijdens het interbellum. Het werk verschijnt als volume XXVI in de reeks Studies in social and economic history, onder redactie van de Leuvense hoogleraar emeritus Herman van der Wee, en tegelijk als nummer IV in de reeks Studies in Belgian economic history van de Belgische Koninklijke Academie. Het gaat om een publicatie in het kader van een groot project, dat in 1984 door de Werkgroep kwantitatieve economische geschiedenis aan de KU Leuven werd opgezet, en dat de nationale rekeningen van België probeert te reconstrueren tussen 1795 en 1953. In tien hoofdstukken, voorafgegaan door een methodologisch hoofdstuk, probeert de auteur de private consumptie onderdeel voor onderdeel in statistieken te vatten. Achtereenvolgens behandelt ze voedingsproducten (drie hoofdstukken), kleding, huishoudelijke uitgaven (twee hoofdstukken), uitgaven voor medische en verzorgingsproducten, voor transport en communicatie, voor ontspanning, en consumptie door vreemdelingen en door Belgen in het buitenland. Elk hoofdstuk is opgebouwd rond een aantal essentiële statistieken. In de begeleidende tekst wordt uitleg gegeven over de herkomst van de cijfers, de aangewende criteria en de berekeningswijze.

Het vergde een bijzondere vakbekwaamheid om het cijfermateriaal te verzamelen. De auteur diende niet enkel kennis te nemen van de bestaande literatuur op tal van historische vlakken; waar deze literatuur ontbrak was zij bovendien gedwongen om zich te gaan specialiseren in de betreffende materie. Vooral dat laatste levert indrukwekkende resultaten op. Het gaat hier vaak

om versnipperde en onvolledige gegevens, die verspreid liggen over tal van soms zeldzame eigentijdse vakpublicaties. Behalve een grote hoeveelheid statistische gegevens, kan de lezer in dit werk dan ook tal van nuttige heuristische referenties aantreffen. Terecht merkt Van der Wee in zijn Woord vooraf op: 'the book is a gold mine of new quantitative information on consumption and consumer behaviour in the interwar years' (6).

Los van de verdiensten van de auteur, kan dit werk evenwel het wetenschappelijke verwachtingspatroon niet helemaal invullen. De beperkingen van het project waarbinnen het onderzoek werd uitgevoerd liggen hieraan ten grondslag. De auteur was gedwongen zich te houden aan de classificatie waarmee het Belgische nationaal instituut voor de statistiek het begrip 'consumptie' invult. Deze classificatie is praktisch van aard, en in geen geval bruikbaar voor wetenschappelijk historisch onderzoek. Weliswaar probeert de auteur de indeling nog te stroomlijnen, maar het begrip consumptie blijft heel wat vragen oproepen. Zo gaat het blijkbaar om consumptie van goederen, veel minder van diensten. Dat wil zeggen, er wordt rekening gehouden met uitgaven voor postverzendingen, maar niet met bijvoorbeeld kapperskosten. Verder wordt met het essentiële onderscheid tussen consumptie van voedselproducten en van duurzame goederen geen rekening gehouden. Evenmin werd met één van de hoofdlijnen van de consumptiegeschiedenis van de behandelde periode, de commercialisering van de dagelijkse omgeving door winkels ten nadele van traditionele lokale sociale netwerken, rekening gehouden. Tenslotte wordt nergens verwezen naar één van de talrijke werken rond consumptiecultuur die de jongste twee decennia op internationaal vlak verschenen zijn. Onvermijdelijk leidt dit tot een consumptiebegriff dat enkel nog statistische, geen sociaal-historische, relevantie bezit.

Ten tweede roept de binnen het opgelegde project gehanteerde methodologie herinneringen op aan de *New economie history* van enkele generaties terug. Ik geef een voorbeeld. Op pagina 184 wordt berekend hoeveel de privé-consumenten besteedden aan de aanschaf van automobielen voor privé-gebruik. Om tot het totaalcijfer te komen wordt onder meer verondersteld dat de verhouding tussen privaat en professioneel gebruik van een personenwagen lag op 40 percent voor het eerstgenoemde. Vergeleken met de in Frankrijk of Nederland gehanteerde percentages, levert alleen al deze veronderstelling tot 50 percent schommelingsmarge op. Verder blijft het onduidelijk wat het aandeel was van de zwarte markt, welke kortingen door de verkopers werden toegestaan, in hoeverre zij hun belastingaangifte fraudeerden, wat het aandeel was van de tweedehandsmarkt, etc.

In het algemeen is er binnen deze eenzijdig kwantitatieve aanpak geen ruimte voor gestructureerde kwalitatieve analyse. Dit zorgt ervoor dat de lezer het raden heeft naar de schommelingsmarges en levert een globaal cijfer op dat sociaal-historisch gesproken inhoudsloos is geworden. Dit alles doet geen afbreuk aan de kwaliteiten van het gevoerde onderzoek. Integendeel, de voorliggende studie brengt baanbrekend werk op tal van vlakken uit het dagelijks leven. Men kan enkel betreuren dat de obsessie met globale cijfers verhinderd heeft dat de auteur haar kwaliteiten ook op het kwalitatieve vlak had kunnen demonstreren. Tenslotte signaleer ik het ontbreken van een index.

Donald Weber

R. J. J. Stevens, L. J. Giebels, P. F. Maas, ed., *De formatiedagboeken van Beel, 1945-1973. Handboek voor formateurs* ('s-Gravenhage: Sdu uitgeverij Koninginnegracht, Nijmegen: Centrum voor parlementaire geschiedenis, 1994, xx + 282 blz., f39,90, ISBN 90 12 06722 7).

De formatiedagboeken van dr. L. J. M. Beel vormen een belangrijke bronnenuitgave. Beel, die in verschillende hoedanigheden bij vele kabinetformaties en -crises in de periode 1945-1973